

Universiteit
Leiden

The Netherlands

**Twee inheemse helden uit de negentiende-eeuwse
Nederlands-Indische literatuur: over de waarde van
koloniale literatuur voor historisch onderzoek**

Veer, C.B. van 't

Citation

Veer, C. B. van 't. (2023). Twee inheemse helden uit de negentiende-eeuwse Nederlands-Indische literatuur: over de waarde van koloniale literatuur voor historisch onderzoek. *Leidschrift*, 38(2), 71-88. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3635549>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3635549>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Twée inheemse helden uit de negentiende-eeuwse Nederlands-Indische literatuur

Over de waarde van koloniale literatuur voor historisch onderzoek

Coen van 't Veer

De invloedrijkste Nederlandstalige roman is zonder twijfel *Max Havelaar of De koffiveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij* van Multatuli. Met dit literaire meesterwerk over de misstanden op Java veranderde Eduard Douwes Dekker in 1860 de geschiedenis. Douwes Dekker was niet de enige criticus van het door hem zo verfoeide Cultuurstelsel, maar zijn kritiek had wel de meeste impact. Niet alleen zou dit systeem tien jaar later worden afgeschaft, maar er zouden ook veel Nederlandse bestuursambtenaren naar Nederlands-Indië gaan die geïnspireerd waren door de ideeën uit *Max Havelaar*. Uiteindelijk zou dit leiden tot de ethische politiek, een omslag in de Nederlandse koloniale ideologie.¹ *Max Havelaar* heeft terecht een eigen venster gekregen in de Canon van Nederland.²

Literatuur in het algemeen en fictie in het bijzonder vormen belangrijke bronnen voor historisch onderzoek. Wie de feiten wil leren kennen, kan terecht in de archieven, al zijn ook die bepaald niet waarde vrij.³ Wie echter wil weten hoe mensen in bepaalde perioden voelden en dachten, vindt in contemporaine fictie uitstekend bruikbare bronnen. In romans en korte verhalen gaat een mentaliteitsgeschiedenis schuil, die met kennis van literaire mechanismen kan worden blootgelegd. Dat gaf historicus Dominick LaCapra in zijn boek *History and Criticism* in 1985 al aan.⁴

¹ Wim van den Doel, *Zover de wereld strekt. De geschiedenis van Nederland overzee*. (Amsterdam 2011), 76-77, 141-142, 146, 150-152, 176.

² <https://www.canonvannederland.nl/nl/maxhavelaar>, geraadpleegd op 11 januari 2023.

³ Overigens laat Ann Laura Stoler, *Along the Archival Grain. Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense*. (Princeton/Oxford 2009) zien dat ook archieven representaties zijn en daarmee ideologisch geladen.

⁴ Dominick LaCapra, "History and the Novel", in: *History and Criticism*. Ithaca/London 1985, 115–134.

Daarentegen schreef Martin Bossenbroek in 2021 dat romans alleen als historische bron kunnen worden gebruikt als deze concrete invloed hebben gehad op de geschiedenis. Slechts wanneer een roman aantoonbaar invloed heeft gehad op de politieke gebeurtenissen, zou deze als bron voor de historicus bruikbaar zijn. Vooral reacties op boeken – de receptie ervan – zijn daarbij volgens hem van belang. *Max Havelaar* is in zijn pleidooi daarvan een belangrijk voorbeeld.⁵ Dit standpunt van Bossenbroek mag als achterhaald worden beschouwd. Via representatieanalyse kunnen namelijk de in fictie verscholen ideologieën worden blootgelegd. Op zo'n manier kan inzicht in historische processen worden verkregen, waardoor contemporaine fictie als historische bron kan worden gebruikt. In de afgelopen decennia is representatieanalyse in de literatuurwetenschap steeds belangrijker geworden. Daar zou ook de geschiedwetenschap meer gebruik van moeten maken.

Bovendien is het niet alleen interessant om naar canonieke werken te kijken. Juist analyses van *middlebrow*-literatuur leveren nieuwe, interessante historische perspectieven en inzichten op. *Middlebrow*-literatuur is dan op te vatten als literatuur van de middelmaat, literatuur die tussen die voor de elite enerzijds en ontspanningslectuur voor de massa anderzijds in zit.⁶ Dit artikel wil laten zien hoe aan de hand van twee *middlebrow*-romans het beeld van het koloniale discours uit het laatste kwart van de negentiende eeuw bijgesteld kan worden. Het gaat hier om de vierdelige sensatieroman *Licht- en schadumbellden uit het bedendaagsch Amsterdam* (1878-1881) van G.W.H. Panchaud (1824-1899) en *Het mooiste meisje aan boord* (1894) van H.W. Beijerinck (1836-1906).⁷

⁵ Martin Bossenbroek, 'Elke tijd kent zieners en barden' NRC Handelsblad (2-3 januari 2021).

⁶ Petra van Boven, 'De middlebrow-roman schrijft terug; Visies op elite en "hoge literatuur" in enkele publieksromans rond 1930', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 125 (2009), 285-305, in het bijzonder 286-287. Bij Van Boven geldt de term '*middlebrow*-literatuur' vooral voor literatuur uit het interbellum. Voor negentiende-eeuwse koloniale literatuur is dit concept echter ook goed bruikbaar.

⁷ Dit artikel is deels gebaseerd op Coen van 't Veer, "'Narud, de Maleijer', de eerste epische inheemse held in de Indische fictie? Over G.W.H. Panchauds sensatieroman *Licht- en schadumbellden uit het bedendaagsch Amsterdam* (1878-1881)', in: *Indische Letteren* 33 (2018), 374-389. Het boek is te lezen en te downloaden via <https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/view/item/2523200#page/8/mode/1up>. Van de roman *Het mooiste meisje aan boord* zal in 2023 een heruitgave verschijnen bij uitgeverij Verloren, bezorgd en van een uitgebreide inleiding voorzien door Coen van 't Veer.

Koloniaal discours en representaties

Eerst iets over representatieanalyse. Representaties verwijzen naar een historische werkelijkheid die in al haar complexiteit heeft bestaan, maar die nergens meer direct aanwezig is. We hebben slechts toegang tot die werkelijkheid via datgene wat ernaar verwijst, zoals films, documentaires, historische werken, gebouwen, voorwerpen, en ook verhalen. Alles wat naar het verleden verwijst, is een representatie daarvan. Samen vormen de representaties een discours dat de visie op de werkelijkheid bepaalt. Deze visie voedt, stuurt en legitimeert het denken, voelen en handelen van mensen. Een discours kan dus gezien worden als de verzamelde, naar elkaar verwijzende en met elkaar agerende kennis en beeldvorming over een onderwerp. Representaties zijn per definitie politiek-ideologisch geladen.⁸

Een koloniaal discours bewerkstelligde, bevestigde en bestendigde ideologieën over de machtsverhoudingen in een koloniale maatschappij. Daarin werd de westerse, witte, christelijke, heteroseksuele man tot de norm verklaard. Deze ‘elite’ eigende zich de plicht en het recht toe om te heersen over ‘de ander’, die automatisch als inferieur wordt gerepresenteerd.⁹

In de postkoloniale benadering van koloniale literatuur worden deze mechanismen van in- en uitsluiting geanalyseerd, onder andere door middel van representatieanalyse. Representatieanalyse van literatuur is een belangrijk middel om de samenhang te kunnen zien tussen de feiten die non-fictionele historische bronnen produceren. Tegelijkertijd biedt het inzicht in de denkpatronen van een historische periode en is in staat de essentiële conflicten en obsessies van een samenleving weer te geven.¹⁰

Dat geldt niet uitsluitend voor topliteratuur. Erica van Boven toont in *Bestsellers in Nederland* (2015) aan dat ook bestsellers en *middlebron*-literatuur een unieke bron van historische, sociale en culturele kennis en ideologische denkpatronen vormen. Dit soort literatuur

⁸ Sara Mills, *Discourse*. 2de dr. (London and New York. 2011), 1-25, 43-68.

⁹ Zie noot 8 en Coen van 't Veer, *De kolonie op drift. De representatie en constructie van koloniale identiteit in fictie over de zeereis tussen Nederland en Nederlands-Indië (1850-1940)*. (Hilversum 2020), 17-20.

¹⁰ Zie ook Marita Mathijssen, *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw*. (Nijmegen 2013), 289-290.

geeft uitdrukking aan bijvoorbeeld actuele maatschappelijke kwesties, vragen, wensen en angsten van de dag, heersende opvattingen en normen – en niet alleen de uitgesproken, maar juist ook de dieper liggende, deels onbewuste, onderhuids levende ideeën en waarden, het hele complex dat door Bourdieu is aangeduid als de ‘doxa’, datgene wat in een bepaalde maatschappij op een bepaald moment als vanzelfsprekend geldt.¹¹

Verhaalstructuren moeten in verband worden gebracht met de cultuurgebonden ideeën, denkbeelden en belevenissen waarop ze gebaseerd zijn. Edward Said pleit er daarom voor zowel canonieke als marginale werken te betrekken bij de analyse van het koloniale discours.¹²

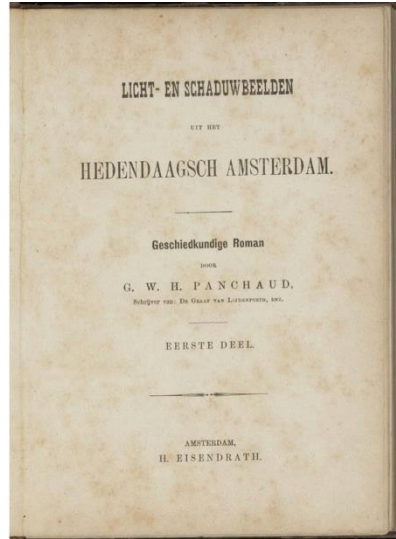
Het lijkt voor de hand te liggen om vooral de canonieke werken postkoloniaal te analyseren. Canonieke werken, zoals *Max Havelaar*, bevatten immers vaak maatschappijkritiek. Voor de Nederlands-Indische letterkunde is dat in 2021 gedaan in *De postkoloniale spiegel*. Voor fictie uit de koloniale periode leverde dat een consistent beeld op. De meesterwerken uit de koloniale literatuur bevestigen vooral de hegemonie van de witte, westerse, heteroseksuele, christelijke masculiene toplaag. Een uitzondering daarop vormt misschien Louis Couperus' *De stille kracht* uit 1900. Dit boek kan tegelijkertijd als koloniaal, antikoloniaal en postkoloniaal worden gezien. Ook in deze klassieker ritselt het echter van koloniale stereotypen die de vermeende inferioriteit van inheemse mannen en vrouwen bevestigen.¹³ Voor teksten die afwijken van de koloniale stereotyperingen moet men terecht in de marge, bij de middelmaat van de literatuur, zoals uit de analyse van de sensatieroman *Licht- en schaduwbeelden uit het hedendaagsch Amsterdam* en de idealistische roman in *Het mooiste meisje aan boord*.¹⁴

¹¹ Petra van Boven, *Bestsellers in Nederland 1900-2015*. (Antwerpen-Apeldoorn 2015), 16-19 en 22.

¹² Edward W. Said, *Culture and imperialism*. (London 1994), 78-79.

¹³ Zie Rick Honings, Coen van 't Veer & Jacqueline Bel (red.), *De postkoloniale spiegel. De Nederlands-Indische letteren herlezen*. (Leiden 2021). Amitav Ghosh. *The Nutmeg's Curse. Parables for a Planet in Crisis*. (London 2021) biedt ook een interessante postkoloniale analyse.

¹⁴ Van Boven laat zien dat in *middlebrow*-literatuur vaak een ‘counterdiscourse’ is te vinden: een discours dat zich afzet tegen dat van de dominante hoge cultuur. Van Boven 2009, 285-305.

Afb. 1: Titelpagina van *Licht- en schaduwbeelden uit het hedendaagsch Amsterdam* door G.W.H. Panchaud

De heldendaden van Narud

Hieronder volgt een gesimplificeerde weergave van de inhoud van Panchauds vierdelige roman *Licht- en schaduwbeelden uit het hedendaagsch Amsterdam* (1878-1881). De plot draait om een aanzienlijke erfenis die in januari 1878 na honderd jaar vrijkomt. Hendrik van Groeneveld is de rechtmatige erfgenaam hiervan, maar hij is in Indië op een mysterieuze manier verdwenen van de Amboina, het schip waarover hij het bevel voerde. Hij is in een storm – later blijkt ook in letterlijke zin – overboord geslagen. Zijn vijfjarig zoontje Willem, van wie de moeder in Nederland al eerder op raadselachtige wijze is verdwenen, wordt in 1861 door Narud ‘de Maleijer’ op het schip ‘de Jonge Henriëtte’ naar Nederland begeleid. Een vijftal bloedverwanten die azen op de erfenis, hebben al eerder aanslagen gepleegd op de ouders van Willem en maken plannen om ook hun zoon uit de weg te ruimen.

Narud is in *Licht- en schaduwbeelden uit het hedendaagsch Amsterdam* een echte held. Hij vertolkt als trouwe lijfwacht van de jongen Willem een heldenrol door hem op de zeereis naar Nederland tweemaal het leven te redden. De eerste keer is dat het geval als de vijf- à zesjarige knaap door de haaien dreigt te worden opgegeten. Bij rustig weer klimt Willem in het want. In de verte ziet hij Sint-Helena liggen. Dan verzamelt er zich een groep haaien om het schip. Enkele matrozen maken vislijnen en harpoenen gereed, waarbij zij opgewonden kreten slaken. Willem laat van schrik het want los en stort in zee. Narud springt onverschrokken met getrokken kris te water. Hij duikt onder de grote haai die het op Willem heeft voorzien en rijt het beest de buik open. De andere vijf haaien blijven op afstand. Eenmaal aan boord van de uitgezette sloep geklommen, doorboort Narud de gewonde haai met een harpoen. De kleine Willem wordt door de vrouwen bijna verstikt door hun omhelzingen. Daarna komt Narud aan de beurt, die met de fors gespierde armen over de met bloed besprenkelde borst gekruist en met een lach van innige zelfvoldoening op het gelaat, het toneel staat te aanschouwen. De 'heldhaftige redder' krijgt een paar slokken rum, terwijl ook de kapitein hem alle lof toezwaait. Willem, die een glaasje Malaga en een beschuit ter aansterking krijgt, zegt *banjak* (veel) van Narud te houden.¹⁵ Narud tilt hem vervolgens op en drukt hem tegen zijn brede borst 'als om hem op nieuw tegen dreigend en onbekend gevaar te beschermen'.¹⁶

Als Narud in het Kanaal kleine wolkjes aan de hemel ziet, wordt hij onrustig. Hij loopt met grote schreden over het dek waarbij hij de armen over de borst gekruist heeft. 'Was het misschien een voorgevoel van eenig naderend onheil, hetgeen zooals sommigen beweeren, bij de kaste, waartoe Narud behoorde, geen zeldzaamheid was?'¹⁷ Daarop doet de inheemse held zijn tulband af, mediteert en gaat na rituele wassingen te hebben verricht in gebed. Hij is er vervolgens van overtuigd dat de geest van de vernieling, die Mohilla heet, zich aankondigt. Vervolgens waarschuwt hij de stuurman en de kapitein, maar deze zeelieden geloven hem niet.

Wanneer de orkaan zich aankondigt doordat het weer slechter wordt, positioneert Narud zich met gekruiste armen voor de grote mast. Hij verliest Willem geen seconde uit het oog. Als de storm losbarst, worden de

¹⁵ G.W.H. Panchaud, *Licht- en schaduwbeelden uit het hedendaagsch Amsterdam. Geschiedkundige Roman*. 4 dln. (Amsterdam [1878-1881]), 112-114.

¹⁶ Panchaud 1878, dl I, 113.

¹⁷ Panchaud 1878, dl I, 120.

vrouwelijke passagiers de kajuit in geloodst. Narud blijft met Willem op het achterdek,

terwijl zijne linkerhand rust[t]e op het donker gelokte hoofd van den kleinen Willem van Groeneveld, die als vermoedde deze dat er gevaar driegde, zich vast tegen hem aanklemde, en zich evenmin door het roepen als door de beden der passagiers liet bewegen het dek en zijn beschermer te verlaten, die op zijne beurt de vrouwen, die er voornamelijk op aandrongen den knaap mede naar de kajuit te nemen, vriendelijk met de hand wenkte, den kleine onder zijne hoede te laten.¹⁸

Narud neemt Willem mee naar zijn hut, waarin zij vervolgens samen bidden. Vervolgens smeert hij de ontklede Willem in met een bijzondere zalf en geeft hem een gouden ketting met een gouden beeldje van Brahma dat Narud nog van zijn moeder heeft gekregen. Dat zal hem geluk brengen. Vervolgens kleedt hij Willem weer aan en hijst hij hem in een duikpak van guttapercha (een soort rubber). In een van de binnenzakken stopt hij wat beschuiten, een flesje water en een beurs met goudstukken. Vervolgens zet hij Willem een duikerskap op.¹⁹ Daarna neemt Narud hem mee aan dek en bindt zijn beschermeling vast aan de loefverschansing.

Dan verliest de Jonge Henriëtte haar zeilen. Stortzeeën slaan over het schip en doen het vollopen. Het zeewater gutst van de trap de kajuit in, waardoor het vrijwel onmogelijk wordt de trap nog te bestijgen. Enkele wanhopige passagiers slagen daar toch in. Voor de kust van Den Helder stoot de bark op de Haaksgronden, waarbij de drie masten breken. Daarna worden het kompas en het stuurrad overboord geslagen.

In dit ontzettende ogenblik nam Narud den kleinen Willem van Groeneveld in zijne armen, nadat hij zijn sarong vierdubbel om de lendenen had geslagen, en zeide binnensmonds: 'Het is tijd! Nu of nooit!'

Hij snelde de verward op het achterdek bijeengeschoolde groep voorbij en sprong met zijn dierbare last

¹⁸ Panchaud 1878, dl I, 169.

¹⁹ In deel II vertelt Narud het hele verhaal van de scheepsramp aan Egtenberg en Zachtleven. Hij blijkt het duikerspak al in Indië voor Willem op maat te hebben gemaakt. Zie Panchaud 1878, dl II, 157-175 en in het bijzonder 168-169.

in de schuimende golven, met gillende stem, die verre boven het bulderen van het noodweer uitklonk, roepende: 'Mohilla! Hier ben ik Neem mij, maar red hem!'

Toen hij weer boven kwam, was hij alleen. De zonderlinge kleding, welke hij den knaap had aangetrokken, had dezen op het water gehouden, toen zijn beschermer in de diepte wegzonk.²⁰

Het schip de Jonge Henriëtte is met man en muis vergaan. Zwaar gewond spoelt Narud aan. Lange tijd lijkt hij de enige overlevende. Hij wordt opgevangen en verzorgd door Egtenberg en Zachtleven die Narud, met zijn 'regelmatige gelaatstreken', bijzonder lange blauw-zwarte haarlokken', 'belangwekkend gelaat' en 'ijzersterke natuur' laten verplegen.²¹ Pas jaren later zal Willem 'de trouwe inboorling van Java'²² als kapitein van de Amboina in San Francisco weer terugzien. Zij aan zij zullen zij daarna aan boord van het schip en in Indië de boosaardige tegenstanders bestrijden. Aan het einde van de roman wordt Willem Naruds enige erfgenaam.

Narud als epische held in een koloniale tijd

Er bestaan in de Europese literatuur twee belangrijke oertypen als het gaat om helden. Het ene type is dat van de tragische held, die strijdend tegen hogere machten ten ondergaat.²³ Als de Indische letterkunde beperkt wordt tot fictie, dan zou Saidjah uit *Max Havelaar* de eerste tragische held genoemd kunnen worden.²⁴ Saidjah vecht voor zijn bestaan en dat van Adinda, maar gaat strijdend tegen hogere machten – in dit geval de Nederlandse

²⁰ Panchaud 1878, dl I, 186.

²¹ Panchaud 1878, dl I, 297 en 299.

²² Panchaud 1878, dl II, 166.

²³ Dean A. Miller, *The Epic Hero*. (Baltimore/London 2000), 7.

²⁴ Er wordt dan vanuit gegaan dat Christina Martha een werkelijk bestaand figuur is geweest om wie veel mythevorming heeft plaatsgevonden. Zie de inleiding van Straver bij Q.M.R. Ver Huell, *Christina Martha. Oosters romantisch historisch tafereel*. Ed. Hans Straver. (Hilversum 2013). Agon uit Onno Zwier van Harens treurspel *Agon, sulthan van Bantam* uit 1769 zou nog een andere goede kandidaat zijn om als eerste tragische held van de Indische letterkunde genoemd te worden.

overheersers – ten onder, waarbij hij de sympathie van de verteller en daardoor die van menig lezer nadrukkelijk aan zijn kant heeft staan.

Het heldendom van Narud is wezenlijk anders. Hij is geen tragische, maar een epische held. Het is niet dat Narud in zijn bestaan niet te maken heeft gekregen met de nodige tragische gebeurtenissen: hij heeft zijn vader, geliefde en vrienden verloren in een storm op zee. Narud heeft echter vrijwel alle kenmerken van een epische held. Zo is hij van nobele afkomst, beschikt over een bijzonder groot potentiaal aan kwaliteiten zoals moed, kracht, wijsheid, charisma, deugdzzaamheid, opofferingsgezindheid, onzelfzuchtigheid en nederigheid.²⁵ Daarbij is hij een uitstekende vechter die charismatisch leiderschap toont in de strijd tegen het kwade.²⁶ Narud maakt vele grote reizen. Ook is zijn natuur ijzersterk en heeft hij een knap uiterlijk met regelmatige gelaatstrekken en blauw-zwarte lange haar dat zijn ‘belangwekkende gelaat’ omlijst.²⁷ Dat is niet zonder betekenis.²⁸ Blauw-zwart vertegenwoordigt ‘the metaphorized color of revenge or anticipated violence: it is made to mark the color of an expected fatality.’²⁹

Daarbij heeft Narud kenmerken van een sjamaan.³⁰ Hij voelt op ‘oosters-mysterieuze’ wijze de natuur aan. Verder heeft hij kennis van bijzondere zalven en materialen, en weet daarmee de jonge Willem te redden van de verdrinkingsdood tijdens de schipbreuk. De combinatie van al deze eigenschappen geeft Narud bijna iets bovenmenselijks.³¹

Van belang voor een epische held is ook dat hij door zijn omgeving als zodanig wordt herkend en erkend.³² Dat is bij Narud onomstotelijk het geval. Bij zijn tweevoudige redding van Willem wordt hem alle lof toegezwaaid. Als in het vierde deel Willems reisgezelschap overvallen wordt door de bende van Johnson op weg van het landgoed van Naruds familielid naar Buitenzorg, staat in Panchauds roman te lezen:

Thans begon een hardnekkige strijd, waaraan de koelies een werkdadig deel namen, te meer daar zij de gasten huns meesters

²⁵ Miller 2000, 193-195, 199-200 en 338.

²⁶ Miller 2000, 60.

²⁷ Panchaud 1878, dl. 1, 297 en 299.

²⁸ Miller 2000, 195-197.

²⁹ Miller 2000, 283.

³⁰ Miller 2000, 298-304.

³¹ Miller 2000, 32.

³² Miller 2000, 197-198.

in gevaar zagen. De komst van Narud vuurde aller moed aan, en weldra was de strijd in zooverre beslist dat zij die niet gedood of ontkomen waren, gevangen werden genomen.³³

Wat deze epische held toch nog een tragisch karakter geeft, is dat de trotse Narud ondanks zijn kwaliteiten de koloniale overheersers als zijn meerdere moet erkennen. Ook Narud ontsnapt niet aan de wetten van het koloniaal discours, waarin het centrum van de macht wordt ingenomen door de westerse, blanke, christelijke, heteroseksuele man. Andere groepen zoals vrouwen, niet-westerse volkeren, moslims of homoseksuelen worden niet tot dat centrum toegelaten, en worden naar de periferie verwezen. Het koloniaal discours was gericht op het bewerkstelligen, bevestigen en bestendigen van deze orde.

Narud mag dan heldhaftig, sterk en onverschrokken zijn, maar in feite vertegenwoordigt hij daarmee het stereotype van de nobele wilde, die wel degelijk ondergeschikt is aan de blanke. Narud wordt gerepresenteerd als een mens die dicht bij de natuur staat. Hij is vlug, gespieerd en voelt lang van te voren aan wanneer er een storm opsteekt. Geheel volgens het in die tijd heersende koloniaal discours krijgt hij benamingen toegemeten als 'maleijer', 'neger', 'onbeschaafde Indiaan', 'inboorling van Java' en 'die man met zijn heidenschen naam'³⁴.

De verteller laat Narud ook zelf de vergelijking maken tussen hem en een kind, – de vader-kind metafoor komt in westerse representaties van het kolonialisme geregeld voor – waarmee zijn status als onontwikkelde inheemse man in de tekst wordt benadrukt.³⁵ Als Narud vertelt over zijn afkomst, blijkt uit dat verhaal heel nadrukkelijk de superioriteit van de Europeaan, waarbij de inheemse man zich uiteindelijk moet neerleggen en zelfs moet aansluiten:

Mijn vader was een der invloedrijkste hoofden van onzen stam, en tevens een der laatsten dapperen, die zich tegen het gouvernement verzetten. Hij had daarin gelijk en streed toenmaals voor de regten van zijn land en volk, hoewel hij later het tegenwoordige bestuur heeft leeren achten en liefhebben en na zijne onderwerping, geen onbelangrijke diensten bewezen,

³³ Panchaud 1878, dl IV, 288.

³⁴ Panchaud 1878, dl I, 102, 103, 172, 296, 304.

³⁵ Panchaud 1878, dl I, 131.

zoo zelfs dat hij na een kruistogt tegen de Dajaks, waarin hij zoowel door zijn moe als beleid uitmuntte en het geluk had een geacht zeeofficier van een wissen dood te redden, eene schitterende onderscheiding en tevens eene niet onaanzienlijke belooning in geld ontving, waarvoor hij een kleinen, snelzeilenden schooner kocht, ten einde zijn geluk met de kustvaart te beproeven.³⁶

Naruds vader heeft dus ingezien dat de blanke overheerser in alle opzichten superieur is en dat het goed is om zich bij de Nederlanders aan te sluiten. Hij heeft zelfs 'het tegenwoordige bestuur' leren achten en liefhebben. Daarbij heeft hij het 'geluk' gehad een geacht zeeofficier van de dood te redden. Maar Naruds levensverhaal gaat in de tekst nog verder.

Tijdens een storm verliest hij zijn vader, vrouw en beste vriend. Als hij gered wordt door Hendrik van Groeneveld, de vader van Willem, blijft hij deze vanwege 'zijne vaderlijke behandeling' trouw.³⁷ Narud is daarmee een held die tegelijkertijd een helper is, een steun en toeverlaat van de Europese koloniale orde. Hij representeert de ideale inheemse onderdaan. Alle goede personages uit de roman waarderen hem ook in die kwaliteit. De stuurman van de Jonge Henriëtte over hem: 't Is wel maar een blaauwe, doch een goede kerel'.³⁸ De kapitein vindt hem 'een schrandere kerel en ontegenzeggelijk een goed zeeman'.³⁹ Evengoed blijft Narud binnen het koloniaal discours 'de ander' – een fonetisch anagram van zijn naam –, hoezeer hij ook door Willem en Hendrik van Groeneveld – en door de lezer – in het hart gesloten wordt.

Veelbetekenend is dat de laatste woorden van het 1377 pagina's tellende melodrama *Licht- en schadumbellden uit het bedendaagsch Amsterdam*, gewijd zijn aan Narud. In de roman zijn er inmiddels vele jaren voorbijgegaan.

De oude heer van Groeneveld en Narud zijn nog in leven. De wankelende gezondheid van laatstgenoemden heeft hem evenwel genoopt zijn verblijf te vestigen nabij Haarlem, waar hij zeer dikwerf bezoek ontvangt van zijne vrienden, die het

³⁶ Panchaud 1878, dl I, 126.

³⁷ Panchaud 1878, dl I, 148.

³⁸ Panchaud 1878, dl I, 123.

³⁹ Panchaud 1878, dl I, 155.

levendigste belang in hem stellen en den trouwen maleijer nog eene menigte levensjaren toewenschen.⁴⁰

Narud is daarmee mogelijk niet alleen de eerste inheemse epische held in de Indische fictie, maar waarschijnlijk ook een van de vroegste 'Maleische' pensionado's in Nederland.

Een naamloze Javaanse njai als inheemse heldin

Een roman waarin iets vergelijkbaars gebeurt, is *Het mooiste meisje aan boord* uit 1894. Daarin is Minie van Ellinkhuizen het hoofdpersoon. Minie is de dochter van een hoge ambtenaar van goeden huize en zijn Javaanse concubine. Als zij vijf jaar oud is, wordt zij voor een Europese opvoeding naar haar grootmoeder in Nederland gestuurd. Deze moet van het Indische kind een Europese dame maken. Op Minies vraag of het waar is dat een inheemse vrouw haar moeder is, antwoordt haar grootmoeder dat Minie geen moeder meer heeft. Als Minie zeventien geworden is, sterft haar grootmoeder. Haar vader haalt haar terug naar Indië. 'La belle Indienne' wordt aan boord van het stoomschip verliefd op baron Van der Eyken. Minies 'onwettige' en 'gemengde' afkomst staan een huwelijk in de weg. Van der Eyken volgt zijn 'standsvooroordeelen'.

In Batavia wordt Minie afgehaald door haar vader. In hun huis in de binnenlanden ontmoet Minie, haar broertjes en zusjes. Ten opzichte van haar – in het verhaal naamloze – Javaanse moeder houdt ze aanvankelijk afstand, maar uiteindelijk volgt ook met haar een hartelijke hereniging. Na een groot feest ter ere van haar terugkeer in Indië vertelt zij aan haar vader uiteindelijk het geheim van haar grote verdriet: de wederzijdse liefde tussen haar en baron Van der Eyken, die door Minies afkomst is verhinderd.

Twee jaar later wordt baron Van der Eyken als ambtenaar aan assistent-resident Van Ellinkhuizen toegevoegd. Als Minie ziek wordt, neemt haar moeder het initiatief tot een gesprek met Van der Eyken. Zij zegt dat zij haar man al twintig jaar trouw is en dat haar man haar de beschaving heeft bijgebracht die haar onderscheidt van haar 'rasgenoten'. Van der Eyken ziet in wat voor edelmoedige vrouw Minies moeder is, stort zijn hart bij haar uit en smeekt haar om haar hulp. Na een gesprek met Minies vader ontvangt hij

⁴⁰ Panchaud 1878, dl IV, 373.

de volgende dag uit de handen van haar moeder zijn bruid. Haar moederliefde heeft de verschillen in rang, stand en afkomst vereffend.

In *Het mooiste meisje aan boord* zorgt Minies Javaanse moeder voor de beslissende wending in het verhaal. Zij maakt de baron duidelijk dat ware beschaving niet afhankelijk is van afkomst en achtergrond. Aan het einde van de roman ligt de focus op haar. De overdenkingen van de naamloze Javaanse njai vormen het slotakkoord van de tekst:

’s Anderen daags wacht den gelukkigen jongen man de grootste vreugde. Niet uit de handen des vaders doch uit die van de moeder ontvangt hij zijn bruid. De moederliefde vereffent op dat oogenblik rang en stand en van der Eyken sluit voor immer een verbond met haar.

Kort hierna is het weder feest ter eere van Minie doch dan vraagt ze niet als twee jaren geleden of ze wel gelukkig is, haar kind.

Al denkt ze niet hoovaardig genoeg over zich zelve om zich de eer daarvan toe te kennen, ze weet dat haar tusschenkomst van nut is geweest en dat haar kind door haar toedoen een gelukkige toekomst tegemoet gaat.⁴¹

In deze roman wordt de heldenrol én het laatste woord gegeven aan een Javaanse njai. Daarachter lijkt een omslag in de koloniale ideologie schuil te gaan die dwars tegen de koloniale tijdgeest indruist.

In de negentiende eeuw vloeiden de etniciteiten in de koloniale samenleving geleidelijk in elkaar over. Er waren slechts weinig Europese vrouwen in Indië, waardoor veel Europese mannen een inheemse vrouw als njai namen.⁴² Uit zo’n concubinaat – een huwelijk tussen hen vond zelden plaats – werden kinderen van gemengde afkomst geboren. Opvoeding en opleiding kunnen ervoor zorgen dat lichtgetinte Indo-Europeanen gedrag vertonen waarmee ze aansluiting verkrijgen bij de witte koloniale elite. Een te donkere huid en te geaccultureerd gedrag werd daarentegen afgewezen. Deze personages kwamen te dicht in de buurt van de inheemsens.⁴³

⁴¹ H.W. Beijerinck, *Het mooiste meisje aan boord. Oorspronkelijke roman uit het Indische leven.* (Amsterdam [1894]), 150.

⁴² Zie Reggie Baay, *De Njai. Het concubinaat in Nederlands-Indië.* (Amsterdam 2008) voor de geschiedenis van de njai.

⁴³ Van ’t Veer 2020, 66-82.

Afb. 2: Een Indo-Europese vrouw, collectie KITLV

In eerste instantie is deze koloniale ideologie ook in 'Een Indisch kind' en in *Het mooiste meisje aan boord* te vinden: door de Europese opvoeding van haar grootmoeder worden de Aziatische invloeden bij de lichtgekleurde Indo-Europese Minie uitgewist. Geheel volgens de koloniale normen van die tijd wordt in de novelle Minies moeder naar de achtergrond gedrongen en zorgt Minies vader ervoor dat zij een andere man vindt dan haar eerste geliefde, baron Van der Eyken. In het slot van de roman is die rol weggelegd voor Minies Javaanse moeder.

Daarmee lijkt de beschavende invloed van een Europese opvoeding niet alleen op te gaan voor Indo-Europeanen, maar zich ook uit te strekken naar een Javaanse vrouw. Ook al wordt het concubinaat in beide versies van

de tekst in principe afgewezen, in de versie van 1884 staat al dat Minies Europese vader in staat was haar Javaanse moeder ‘tot zich op te heffen in plaats van tot haar af te dalen’, maar in de roman uit 1894 trekt Henriëtte Wilhelmina Beijerinck deze lijn nog verder door. Al is Minies moeder dan volgens het verhaal ‘een der besten van haar soort’, met haar ‘opheffing’ tot het niveau van de Europeaan lijkt iets van de beschavingsmissie die kenmerkend zou worden voor de ethische politiek, nog dieper te zijn doorgedrongen in het verhaal. In dat ethische beleid zou het ‘opheffen’ naar een ‘hoger’ beschavingsniveau van de inheemse bevolking door de Europese kolonisatoren centraal komen te staan.⁴⁴

Ook hierbij zijn weer kanttekeningen te maken. Zo krijgt deze Javaanse vrouw in de tekst niet eens een naam waar enkele inheemse bedienden die wel krijgen. Daarbij wordt het feit dat zij in tegenstelling tot haar ‘rasgenoten’ ‘beschaafd’ is, toegeschreven aan het gegeven dat zij ‘een der besten van haar soort’ is, waarbij de goede invloeden van haar Europese man doorslaggevend worden geacht. Volgens de verteller gaat het hier om ‘een allergunstig geval’ waardoor Minies moeder zich uiteindelijk ‘van hare rasgenooten onderscheidde’, wat zij zelf ook tegenover baron Van der Eyken in het laatste gesprek bevestigt.⁴⁵

In de Nederlands-Indische literatuur is de meest voorkomende verschijningsvorm van de inheemse vrouw de *njai*, de inheemse ‘huishoudster’ die samenleeft met een Europeaan. Vaak wordt deze gestereotypeerd als een ‘onbeschaafde’ vrouw op de achtergrond, die slechts naar voren treedt als zij (al dan niet met haar kinderen) dreigt verstoten te worden door haar Europese man als deze bijvoorbeeld heeft besloten met een Europese vrouw te trouwen. Dan betoont zij zich opportunistisch, wraak- en zelfs moordlustig. Als er al een keer vanuit een *njai* wordt gefocaliseerd in een roman, zoals het geval is in Mina Krusemans *Een huvelijk in Indië*, dan is dat om haar beklagenswaardige positie te onderstrepen.⁴⁶

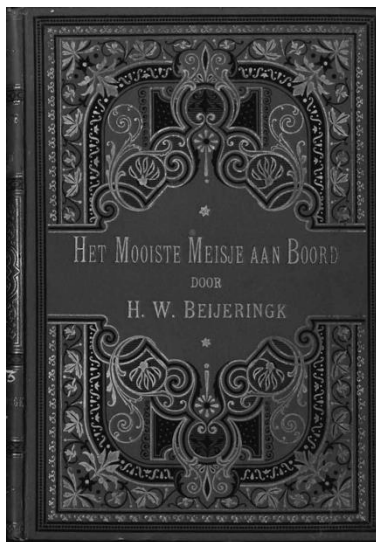
Multatuli en Kruseman vormden toch al belangrijke uitzonderingen in hun benadering van de inheemse mensen in Indië. Meestal werd er nogal

⁴⁴ Wim van den Doel, *Het Rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie*. (Amsterdam 1996), 153-174.

⁴⁵ Beijerinck 1894, 142.

⁴⁶ Petra Boudewijn, “Minacht mij niet omdat ik slechts een vrouw ben!”: Mina Kruseman’ in: Honings, Rick, Coen van ’t Veer & Jacqueline Bel (red.) *De postkoloniale spiegel*. (Leiden 2021), 55-57.

koloniaal over hen gedacht en geschreven, ook door belangrijke schrijvers.⁴⁷ Reggie Baay signaleert in zijn overzichtswerk, *De njai*, dat het negatieve beeld van de njai tot aan het einde van het koloniale tijdperk in Nederlands-Indië bleef bestaan. Pas na de dekolonisatie van Indonesië kantelt dit beeld en zijn er in toenemende mate positieve voorstellingen van de njai te vinden, die meer recht doen aan de werkelijkheid.⁴⁸ De positieve wijze waarop de njai in *Het mooiste meisje aan boord* Minies moeder wordt gerepresenteerd was aan het einde van de negentiende eeuw beslist vernieuwend. Zij is tot vooralsnog de eerste epische heldin uit de Nederlands-Indische literatuur.

Afb. 3: Cover van *Het mooiste meisje aan boord* door H.W. Beijerinck

Besluit

Geschiedenis en literatuurgeschiedenis zijn loten van dezelfde stam. Literatuur laat de ideologie, preoccupaties en obsessies zien van een bepaalde

⁴⁷ Zie Rick Honings, “‘Hij blijft tegenover de Inlander een rasechte koloniaal’”: P.A. Daum’, in: Rick Honings, Coen van ’t Veer & Jacqueline Bel (red.), *De postkoloniale spiegel. De Nederlands-Indische letteren herlezen*. (Leiden 2022), 114-121.

⁴⁸ Baay 2008, 253-254.

periode. Daarom is het voor historici belangrijk om literatuur als bron van kennis te gebruiken. Een belangrijke methode daarbij is de representatieanalyse. Overigens is het van groot belang dat deze wordt toegepast op andere historische bronnen. Historici kunnen zich zo bewuster worden van de ideologische lading van historisch materiaal.

Wie contemporaine fictie als historische bron wil gebruiken, doet er goed aan zich niet tot canonieke werken te beperken. Ook romans en korte verhalen van een lager allooï bieden waardevolle inzichten. Het lijkt er op dat in *middlebrow*-literatuur vaker de grenzen van een dominant discours worden afgetast door andere stemmen of tegengeluiden te laten klinken.

Representatieanalyse van koloniale bronnen in het algemeen en die van koloniale literatuur in het bijzonder is van grote waarde voor onze postkoloniale maatschappij. Het oude imperialisme en kolonialisme bestaan in hun oorspronkelijke vorm weliswaar niet meer; toch blijft de studie ervan cruciaal. Deze biedt namelijk inzichten en verklaringen ten aanzien van het ontstaan en de werking van maatschappelijke mechanismen die voor een deel nog altijd de huidige werkelijkheid bepalen.

Op een subtiele manier zorgen strategieën uit het koloniale discours nog steeds voor in- en uitsluiting van groepen in de postmoderne samenleving. Steeds zijn daarbij de principes en verworvenheden van de westerse beschaving of een verondersteld gebrek daaraan bij ‘anderen’ in het geding.⁴⁹ Ook in de post-koloniale maatschappij vormt de vermeende superioriteit van de westerse beschaving in sommige kringen nog steeds een belangrijke basis voor de representatie en constructie van identiteit. De wortels van deze *imperial durabilities* zijn te vinden in denkbeelden over imperialisme en kolonialisme uit de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw.⁵⁰

⁴⁹ Met post-koloniale wordt hier de historische periode bedoeld, d.w.z. de periode na het kolonialisme, en niet de postkoloniale analytische methode. Zie Elleke Boehmer, *Colonial & Postcolonial Literature. Migrant Metaphors*. 2^e druk. (London 2005), 3.

⁵⁰ Ann Laura Stoler, *Duress. Imperial Durabilities in Our Times*. (Durham and London 2016), 12.